

«NU EXISTĂ SCHIMBARE LINGVISTICĂ»*

EUGENIO COSERIU

„Una lingua come sistema di segni è un *ergon*, ... frutto della *enérgeia* ossia dell'attività di generazioni di parlanti, volta per volta facenti uso dell'*ergon* a loro giunto”.

(V. Pisani, 1980)

1. Obiective și concepte fundamentale

1.1. În această prelegere nu-mi propun să ofer soluții pentru problemele concrete ce fac obiectul acestei conferințe, probleme cum ar fi: simplitatea, caracterul marcat [al opozițiilor lingvistice] etc.; aș dori mai degrabă să arăt unde și cum trebuie tratate aceste chestiuni în contextul problemei mai largi a schimbărilor din limbă** privite din perspectiva înțelegerii dinamice a limbajului drept creativitate (*ἐνέργεια*). Sînt însă convins că aspectele teoretice ale acestor probleme concrete vor fi elucidate tocmai prin punerea în evidență a statutului ontologic și epistemologic; atunci ele vor deveni pur și simplu probleme generale ale descrierii istorice.

În acest scop voi prezenta într-o formă nouă liniile esențiale ale teoriei mele despre schimbările din limbă. Deși schițată deja cu 25 de ani în urmă în cartea mea *Sincronia, diacronia e historia* (Montevideo, 1957/58), teoria n-a fost întotdeauna bine înțeleasă, cauzele fiind: pe de o parte, „Hispanicum est, non legitur”, iar pe de altă parte, caracterul neobișnuit al formației mele în raport cu „spiritul timpului”, mai ales pentru lumea anglofonă. Astăzi, în bună măsură datorită unor concepte ale gramaticii generative, dar și grație unei mai bune înțelegeri a lui Humboldt,

* „Linguistic Change Does Not Exist”, în „Linguistica nuova ed antica”. Rivista di linguistica classica medioevale e moderna, I, 1983, p. 51–63.

Nota autorului: Această lucrare a fost prezentată inițial la Conferința UCLA [University of California at Los Angeles], cu tema *Schimbările din limbă și cauzalitatea* (Los Angeles, mai 1982). Cum conținutul ei este în mare măsură concordant cu ideile savantului pe care îl omagiem aici [V. Pisani], îmi face o deosebită plăcere să i-o dedic, în semn de admirație sinceră pentru opera lui, dar și ca dovadă a afecțiunii mele profunde și constante.

** Nota traducătorului. Pentru a respecta tripartiția coseriană a planurilor (ipostazelor) limbajului, termenul *language* din versiunea originală, neutru în raport cu această tripartiție, a fost tradus, în funcție de context, după cum urmează: (a) *limbaj* — cînd se referă la planul I (capacitatea universal-umană de vorbire); (b) *limbă* — cînd se referă la planul II (tehnică de vorbire istoric constituită a unei comunități lingvistice); (b') *idiom* (limba ca tehnică de vorbire a fiecărui membru al comunității lingvistice).

timpurile s-au schimbat în bine, astfel încît sper să nu vă surprind cu o concepție total heterodoxă.

1.2. Drept bază pentru înțelegerea problemei majore la care m-am referit, sau, mai exact, a tezelor care îi corespund, avem nevoie de cîteva concepte categoriale și/sau distincții fundamentale. Prima dintre aceste distincții este aceea dintre „Natură” și „Cultură”, sau dintre *Necesitate* și *Libertate* în sens kantian. Limbajul aparține domeniului activităților productive intenționale ale omului, cum ar fi arta, știința, tehnologia, filozofia etc. Aceste activități nu sînt doar esențial „productive”, ci și „creative”. Prin creativitate înțelegem o dublă productivitate: productivitate în raport cu „obiectele” produse și productivitate în raport cu ineseși procedeele de producere corespondente (ce pot fi la rîndul lor „produse”). Astfel, creativitatea este proprietatea specifică a acelor activități umane care nu aplică pur și simplu reguli de producere, ci, în același timp, le și modifică. În sfîșit, avem nevoie de un concept de „Cauzalitate” diferit; mai exact, trebuie să distingem *cauzalitatea*, în sensul ei strict, de *finalitate* și de *condiționare*. De fapt, în cazul schimbării lingvistice, ca de altfel și în cazul producerii oricărui obiect cultural, este posibil să ne întrebăm care sînt cele patru „cauze” definite de Aristotel: cauza eficientă, cauza materială, cauza formală și cauza finală. În cazul obiectelor culturale, cauza eficientă este omul ca subiect creator, adică, în termeni generali, însuși libertatea. Este și motivul pentru care conceptul de cauză eficientă este inutilizabil în științele culturii. Cu alte cuvinte, în acest domeniu este lipsit de rost să cauți asemenea „cauze”, pentru că ea, cauza eficientă, este cunoscută. Cauza materială este materia din care e alcătuit obiectul cultural, iar aceasta nu pune decît probleme de ordin istoric, referitoare la originea sa (de exemplu, în cazul schimbărilor din limbă, substratul, superstratul etc.). Cauza formală, dacă există, coincide cu finalitatea, iar finalitatea o reprezintă însuși obiectul produs, cu valoarea sa culturală și funcțională. Astfel, finalitatea activității de producere a *Iliadei* este însuși *Iliada* ca operă de artă, iar finalitatea timpului viitor din limbile romanice nu este altceva decît însuși timpul viitor în funcționarea sa ca timp într-un sistem verbal oarecare. De aceea vom aplica noțiunile de *cauză* și *cauzalitate* exclusiv cauzelor eficiente din domeniul naturii, adică, acelor „cauze care, în condiții (circumstanțe) identice, produc în mod necesar aceleași efecte”. Pe de altă parte, vom numi *condiționare* totalitatea circumstanțelor în care are loc o activitate creativă, circumstanțe care determină istoricește realizarea acelei activități (adică circumstanțele de care libertatea, sub forma inteligenței practice, ține seama în crearea obiectelor culturale: în cazul schimbărilor lingvistice este vorba de așa-numiții factori „intra-lingvistici” și „extra-lingvistici”).

1.3. Chestiunea propriu-zisă a schimbărilor din limbă privitye din perspectiva conceperii limbajului ca o activitate creativă poate fi înțeleasă cel mai bine, după părerea mea, dacă pornim de la presupunerea că asemenea schimbări „nu există”. Prin inexistență înțeleg: a) inexistența schimbărilor în forma general acceptată în lingvistică; b) imperceptibilitatea existenței lor în modul în care au într-adevăr loc; și c) faptul

că un fenomen lingvistic nou-creat poate fi adesea interpretat în același timp ca schimbare și ca non-schimbare: ca înnoire și ca aplicare.

De fapt, inexistența a ceea ce s-a numit „schimbări în limbă” are trei aspecte: în primul rând, acestea nu există ca modificări ale vreunui „obiect” conceput drept continuu, ca proces de schimbare a unor fenomene externe (de ex., $a > [devine] e$); în al doilea rând, de obicei ele nu există pentru vorbitorii unei limbi, convinși că ei continuă, fără a o modifica, o anumită tradiție lingvistică; și, în al treilea rând, adesea ele nu există în limbaj în ipostaza sa de δὴνναμῆς (sistem de procedee), ci doar în limbaj ca ἔργον, ca produs al unor procedee de producere a limbajului deja date, fără ca procedeele înseși să se modifice.

2. Schimbările lingvistice — creare a limbii

2.1. Din cauza cerințelor cercetării științifice, în special ale celei analitice și descriptive, orice limbă este transformată într-un obiect, este obiectivată ca ceva exterior. Faptul este cu siguranță operațional necesar, nefiind periculos atâta timp cât sîntem interesați de simpla identificare și descriere a „produselor” de limbaj și cu condiția de a nu pierde din vedere modul în care există în realitate o limbă. El devine însă periculos atunci cînd tratăm probleme teoretice, căci problemele teoretice nu pot fi rezolvate pe baza unei abstracții; faptul este de asemenea periculos cînd tratăm probleme istorice, dacă atribuim unei asemenea abstracții așa-numita „evoluție a limbii”. Și totuși, tocmai asta s-a întîmplat în cazul schimbărilor lingvistice. Diferența dintre două stări consecutive obiectivate ale unei limbi (de ex. A: B) a fost interpretată ca o schimbare lingvistică, anume ca proces prin care un lucru se transformă în altul, adică, în același timp, ca o persistență neîntreruptă a unei părți din acest obiect, parte considerată astfel că-i reprezintă *ipsitatea*, calitatea de „a fi el însuși” ($a > [devine] e$). Ansamblul unor asemenea diferențe este apoi privit ca un singur fenomen (din nou o „schimbare” sau „evoluție” a limbii), căutîndu-i-se „cauzele” obiective. În final, din moment ce „rezultatul” obiectiv („schimbarea”) este conceput ca fiind un singur fenomen, unitar, și cauzele vor fi reunite într-una singură, generală și cu acțiune continuă.

2.2.1. Totuși, o limbă nu există asemenea unui obiect sau organism natural, deci nu are o continuitate organică independentă de conștiința vorbitorilor ei. O limbă este o „tehnică” de vorbire istoric constituită: ea există doar ca tradiție a capacității de a vorbi, cu alte cuvinte ca o cunoaștere tehnică, o „competență” transmisă de și către membrii individuali ai comunităților lingvistice. Ca urmare, procesul interpretat ca „schimbare în limbă” nu este unul de schimbare a produselor limbii (a nu devine e !), ci unul de creare a tradițiilor lingvistice, de obiectivare istorică a ceea ce a fost produs în vorbire. El nu este altceva decît *limba în procesul creării sale*. E adevărat că în acest fel unele tradiții dispar (adică sînt abandonate), ceea ce nu înseamnă însă că aceste tradiții ca atare au devenit noile tradiții cu care cele vechi au fost înlocuite.

2.2.2. Înainte de toate, fiecare fapt de „devenire” în limbă este în realitate o „înlocuire”. Nu este vorba de o simplă diferență de formulare,

căci de ea depinde înțelegerea multor aspecte ale dezvoltării limbilor, cum ar fi, de exemplu, faptul că noile tradiții pot coexista cu vechile tradiții din care par să se fi dezvoltat (ca de pildă *ai* — *ci* — *e*, în spaniola veche, uneori chiar în același text), sau faptul că nu există nici o diferență între schimbările fonetice (unde se presupune o continuitate) și cele gramaticale și lexicale (unde nu se susține de obicei o asemenea continuitate).

Cu toate acestea, este mult mai important ca problema schimbărilor din limbă să nu fie înțeleasă ca un fenomen de înlocuire a unui fapt mai vechi (punându-se astfel întrebarea: de ce a fost *A* înlocuit cu *B*?), ci ca fenomen de apariție a unui fapt nou; deci nu din punctul de vedere al produselor, ci din cel al procesului creativ; [întrebarea trebuie să fie] deci nu „De ce *A* — (*B*)?” ci „De ce — *B*?”. În cazul limbii tradiția deja dată prevalează în asemenea măsură, încât produsul istoric se consideră ca fiind primar, iar schimbarea ca secundară. În alte domenii ale culturii, acolo unde creativitatea apare în prim-plan, ne întrebăm mai degrabă cum se ivește și se impun fapte noi, nu cum sunt înlocuite cele vechi. Totuși, în paranteză fie spus, a pune problema din punctul de vedere al produselor nu este absolut nejustificat în cazul limbii, deoarece, pe de o parte, creativitatea lingvistică se manifestă practic întotdeauna în interiorul unei tehnici lingvistice [limbi] date, iar pe de altă parte, faptele nou create trebuie de asemenea să se integreze în această tehnică. Cu toate acestea, ce e adevărat pentru alte forme ale culturii este valabil și pentru limbaj: și în limbă „schimbarea” și dezvoltarea sunt evenimente primare, iar produsul astfel rezultat este secundar; și în lingvistică ar trebui să privim înainte, nu înapoi.

2.2.3. Din acest punct de vedere, schimbările din limbă nu sunt „schimbări”, ci *construirea, facerea limbii*, acel fenomen original prin care se ivește, prin care se naște o limbă. De aceea formula „*A* este înlocuit cu *B*” trebuie înțeleasă corect: ea privește limba ca produs, nu ca proces de schimbare. Elementele *A* și *B* sunt echivalente în două stadii diferite ale limbii ca produs, dar nu și în însăși schimbarea lingvistică. Ele sunt de același rang, adică ocupă aceeași poziție în limba definită ca ansamblu de tradiții; dar în cadrul schimbării lingvistice (= ivirea unui fapt de limbă nou) *A* constituie doar materialul din care este creat *B*. *A* este deci *ca u z a m a t e r i a l ă* a lui *B*. În trecut fie spus, există și tradiții lingvistice — nu numai din domeniul lexicului — care dispar fără a fi înlocuite, după cum există și tradiții nou-apărute care nu înlocuiesc altele mai vechi. În astfel de situații este un simplu artificiu formal să considerăm stingerea unei tradiții ca o „înlocuire cu zero”, iar apariția uneia fără a o înlocui pe alta ca o „înlocuire a lui zero”. În plus, materialul unei „schimbări” (= creații) în limbă poate proveni dintr-o altă limbă, situație în care nu se mai poate afirma, de exemplu, că semnificația lat. *comprehendere* „o înlocuiește” pe aceea a gr. *συλλαβάνω*.

2.2.4. Astfel, schimbările din limbă constituie procesul istoric prin care dispăre sau se creează limba, prin care tradițiile lingvistice se sting ori se nasc și prin care, adesea, tradiții noi iau „local”, parțial sau total, celor pe cale de dispariție din sistemul de tradiții pe care îl reprezintă o limbă. Desigur, ceea ce se modifică prin schimbare este însăși limba respectivă înțeleasă ca produs istoric, ca ansamblu de tradiții și, în acest

sens, putem vorbi despre schimbări *într-o* limbă sau *în* diferite limbi. Dacă vrem să fim exacti, vom sublinia însă că de fapt o limbă ca produs obiectiv (*ergon*) nu „se schimbă”, ci *se creează*. Privite dintr-o perspectivă corectă, limbile nu se află într-o continuă schimbare, ci într-o continuă facere.

3. Cele trei probleme ale schimbării lingvistice

3.0. Astfel definit, procesul istoric de schimbare a limbilor nu implică o singură problemă, ci trei probleme diferite, situate fiecare la câte un nivel: a) problema universală a schimbărilor în limbaj (de ce se modifică limbile?); b) problema generală a schimbărilor în limbă (cum și în ce condiții intra- și extralingvistice se modifică de obicei o limbă?); c) problema istorică a fiecărei schimbări în parte, adică justificarea creării unei anumite tradiții, care, eventual, înlocuiește o tradiție anterioară. Aceste trei probleme trebuie privite ca deosebite unele față de celelalte; cu alte cuvinte, răspunzând la prima întrebare nu am răspuns automat și la a doua, sau invers. Doar prima chestiune este de ordin teoretic. A doua este o chestiune empirică de istorie generalizată a limbilor, referitoare la ce se întâmplă *ἐπι τὸ πᾶν*, de cele mai multe ori, în istoria limbii. A treia este în fiecare caz în parte o chestiune de istorie a limbii în sensul strict al termenului.

3.1.1. La prima întrebare se răspunde satisfăcător prin identificarea esenței schimbărilor din limbă, adică prin aflarea principiilor universale care stau la baza conceptului corespunzător: schimbările din limbă sînt obiectivarea istorică a creativității lingvistice. Limba „devine” — este creată — istoric, pentru că ea este, de fapt, o activitate creativă și în același timp una îndreptată spre alți oameni: această ultimă dimensiune a limbajului, direcționarea către celălalt, eu o numesc *alteritate*. Schimbările din limbă nu sînt un rezultat produs de anumite cauze, ci manifestarea imediată, emergența primară, a creativității și alterității limbajului. Ca pură creativitate, schimbările reprezintă crearea limbajului; drept creativitate *într-o* limbă particulară și drept obiectivare istorică, ele reprezintă crearea *unei* limbi anume. În consecință, nu este deloc adevărat că în sine, în planul universal, schimbările din limbă ar fi un fenomen enigmatic. „A explica” schimbările lingvistice înseamnă, în acest plan, a le *ἰνῆγε*, a înțelege ce *sînt* ele. Cei care caută cauze (sau o cauză) la acest nivel, fără a găsi vreuna, înțeleg pur și simplu greșit natura schimbărilor lingvistice, ea de altfel și natura limbajului însuși, căci schimbările lingvistice nu sînt altceva decît *limbajul în facerea lui*. Aici nu este deloc nevoie să căutăm vreo cauză eficientă: aceasta este omul ca subiect creator; nu este nevoie nici să căutăm vreo finalitate obiectivă generală: aceasta o reprezintă fiecare schimbare în parte. În realitate, ceea ce nu știm încă sigur și deci ceea ce trebuie să facă obiectul cercetării lingvistice este: care motivații sînt mai frecvente în istoria limbilor. Însă la această întrebare nu poate răspunde teoria limbajului ca atare.

3.1.2. În acest plan putem doar deduce tipul de motivație și preciza dacă trebuie presupuse una sau mai multe motivații. Pentru a face aceasta este însă necesar să examinăm desfășurarea obișnuită a fiecărui proces de schimbare din limbă și să operăm cîteva distincții. Am propus aceste

distincții în forma de mai jos cu destul de mult timp în urmă, iar apoi ele au fost făcute și de alții într-un mod foarte asemănător, astfel că în prezent atît ele, cît și implicațiile lor sînt bine cunoscute. Trebuie totuși să le menționez aici, nu pentru a pretinde vreo prioritate, ci pentru că în lingvistică mai circulă încă unele concluzii false și unele presupuneri greșite. În primul rînd, trebuie să distingem net *inovația* în discurs (în performanță) de *schimbarea* în limbă (în competență). Iar în privința schimbărilor lingvistice ca proces ce se desfășoară într-o comunitate de vorbitori trebuie să distingem patru etape: *adoptarea* (unei inovații de către un vorbitor individual), *difuzarea* (adoptarea ei de către mai mulți vorbitori), *selectarea* (folosirea alternantă a tradiției mai vechi și a celei noi), *mutația* (abandonarea uneia dintre tradiții și reținerea celeilalte ori stabilirea unei anumite distribuții a ambelor tradiții în același „dialect” sau, în cele din urmă, în „dialecte” diferite). Rezultă că forma fundamentală a schimbărilor lingvistice este adoptarea, aceasta fiind întotdeauna un act individual (chiar dacă mai mulți vorbitori acceptă simultan aceeași inovație). Difuzarea este doar o serie de adoptări succesive; selectarea este, în sine, un fapt de discurs; mutația este doar punctul final al procesului de schimbare în limba unei comunități de vorbitori.

3.1.3. Aceste distincții facilitează înțelegerea anumitor aspecte ale schimbării lingvistice și rezolvarea corectă a unor probleme, în special a celor privind gradualitatea și regularitatea schimbărilor lingvistice. Adoptarea are loc în *langue* saussureană, adică într-o tehnică de limbaj, și de aceea nu se poate petrece gradual și „pe nesimțite”, ci întotdeauna instantaneu. În această privință schimbările sunetelor nu diferă de schimbările gramaticale, iar schimbarea fonetică nu diferă de schimbarea fonemică. Iluzia de gradualitate provine din folosirea alternantă în etapa selectării și din difuzare. În mod similar, orice adoptare care nu privește o formă izolată, ci un procedeu sistematic, este regulată, adică general aplicabilă. Cît privește regularitatea, se pot ivi diferențe legate de nivelul structural [al schimbării], ca și diferențe cantitative: de exemplu, o schimbare poate să vizeze sistemul sau norma, o *s i n g u r ă* unitate sau concatenări de unități, o unitate/serie de unități în orice context sau numai într-un anume context și așa mai departe. Diferențe calitative însă nu există.

De aceea trebuie să facem o deosebire netă între *generalitatea intensivă* (regularitatea, adică generalitatea într-o tehnică de limbaj, într-un sistem de procedee) și *generalitatea extensivă* (generalitatea simplă, adică generalitatea într-o comunitate de vorbitori). Schimbările lingvistice sînt esențialmente „generale” (regulate) din punct de vedere intensiv, dar nu și extensiv: din această a doua perspectivă, ele sînt întotdeauna generalizări prin difuzare, adică prin adoptări succesive. Iluzia existenței de la bun început a generalității extensive provine în primul rînd din faptul că inovații analoge se pot ivi și impune în aproximativ același timp (dar oricum întotdeauna în mod individual) în puncte diferite ale unei zone lingvistice. Mai mult, în etapa selectării, regularitatea poate fi suspendată în cazuri izolate sau chiar în serii întregi de situații: de aici se nasc „excepțiile”, cum sînt, de exemplu, excepțiile de la așa-numitele „legi fonetice”. În consecință, principiul tradițional conform căruia regulari-

tatea este considerată primordială, iar excepțiile — secundare este absolut justificat. De fapt, regularitatea caracterizează actul creării unui fapt de limbă, iar într-un asemenea act procedeul respectiv este regulat pentru simplul motiv că în fiecare instanță este vorba de un fapt singular ce constituie tiparul [în original, *pattern*] unor clase de utilizări viitoare. De exemplu, în cazul schimbărilor fonetice, „legea fonetică” nu reprezintă rezultatul final, ci punctul inițial al proceselor care îi corespund în vorbirea comunității lingvistice respective. Este însă adevărat că la adoptări diferite una și aceeași schimbare poate fi interpretată în moduri diferite. Datorită acestui fapt, ca și datorită „excepțiilor” din etapa selectării, apare iluzia unei neregularități inițiale, manifestată mai ales în interpretarea schimbării fonetice ca extinzându-se de la un cuvânt la altele. Dacă, de pildă, anumiți vorbitori de spaniolă spun *amao*, dar *prado*, ei aplică pur și simplu o altă regulă decât cei care pronunță *amao* și *prao*; pentru aceștia din urmă, *ao* înlocuiește orice segment *-ado*, iar pentru primii *ao* înlocuiește doar *-ado* din participii, fără ca aceasta să însemne că schimbarea „se extinde” de la participii la alte forme.

Voi explica exemplul. Trebuie să presupunem trei etape, adică trei „limbi” diferite: 1) *-ado*, 2) *-ao* (part.) / *ado* (în alte cazuri), 3) *-ao* (în toate cazurile). Din cauza selectării între 1) și 2), anumite participii mai frecvente apar mai des în vorbire. Din cauză că participiile în *-ao* apar la 2), dar și la 3), și datorită selectării între 2) și 3), participiile terminate în *-ao* sînt mai frecvente în vorbire decât alte forme în *-ao*. Aceasta nu înseamnă însă că schimbarea *-ado* > *-ao* „se extinde” de la participii la alte forme (sau de la participii mai frecvente la altele mai puțin frecvente).

3.1.4. Diferența dintre *inovație* și *adoptare* ne ajută și să formulăm corect problema motivației schimbărilor. În principiu, inovația ca atare poate fi și non-intențională, adică poate fi condiționată „cauzal” în adevăratul sens al cuvîntului, căci vorbirea este și ea o activitate condiționată psihofizic. Cu siguranță însă o inovație condiționată cauzal are puține șanse de a fi adoptată și difuzată. Nu se cunosc, de exemplu, greșeli de vorbire [în original, *slips of the tongue*] care să se fi generalizat. Dimpotrivă, adoptarea este un act exclusiv mental ce are loc în limbaj în ipostaza sa tehnică, adică la nivelul „cunoașterii lingvistice”; de aceea ea este întotdeauna intențională, chiar dacă intuitivă (ceea ce nu diferă, în principiu, de învățarea obișnuită a limbii), astfel încît nu poate avea vreo „cauză”, ci doar o motivație finală (funcțională, culturală, socială sau estetică). Pe de altă parte, este din principiu exclusă existența unei singure motivații pentru toate schimbările lingvistice, deoarece acestea nu constituie un singur fapt, ci o clasă generală de fapte, cuprinzînd, în ultimă instanță, limba în întregime sa. Mai mult decât atât: schimbarea constă în inovație și adoptare, iar o schimbare în limba unei comunități este o succesiune de adoptări; altfel spus: cu fiecare adoptare, schimbarea este produsă din nou. Astfel, nu se poate presupune că motivația inovației și a adoptării trebuie să fie mereu aceeași și nici că în etapa de răspîndire a schimbării o aceeași motivație ar sta la baza fiecărei adoptări. Desigur, motivația subiectivă generală este întotdeauna „alteritatea” (preluăm idiomul altcuiva), însă există diverse tipuri de al-

teritate concretă. Motivația obiectivă generală este întotdeauna finalitatea (însuși produsul final), dar, comparînd faptul nou-creat cu cel înlocuit, se disting cîteva tipuri diferite de finalitate. Un asemenea tip de finalitate obiectivă este simplificarea; adoptarea idiomului unui grup cu prestigiu corespunde unui tip de finalitate subiectivă, de motivație socio-culturală. Cît despre circumstanțele în care vorbitorii își înnoiesc idiomul, acestea sînt doar condiții, nu cauze ale schimbărilor din limbă. Ele ne indică de fapt că *este posibil* să se producă o schimbare lingvistică, dar nu că ea se va produce *în mod necesar*. Pentru producerea efectivă a schimbării, circumstanțele trebuie să fie realmente luate în considerare de către vorbitori: numai finalitatea le transformă în condiții propriu-zise ale schimbării. În acest sens, condițiile sînt o formă de motivație secundă, dependentă. O schimbare nu este adoptată pentru că există diferențe de prestigiu între vorbitori, ci pentru a cîștiga prestigiu; nu pentru că o regulă oarecare este complicată, ci pentru a o simplifica. Fără îndoială, finalitatea are valoare absolută, dar numai ca finalitate realizată, actualizată. Din acest motiv, nu se poate presupune unul și același tip de finalitate în toate cazurile în care el ar putea fi imaginat pe baza vreunei situații obiective. Dacă, de exemplu, o opoziție neutralizabilă este redusă la un singur membru, atunci foarte frecvent acest membru este cel neutral, dar nu întotdeauna și nu în mod necesar. Adesea regulile complicate sînt simplificate, iar cele cu aplicabilitate restrînsă sînt generalizate, dar chiar și în asemenea cazuri nu este deloc obligatoriu ca respectiva schimbare să se producă; pe de altă parte, schimbarea poate urma, în mod neașteptat, tocmai direcția opusă.

3.2.1. În cea de-a doua chestiune, putem să ne întrebăm doar asupra lui „cum” al schimbărilor din limbă și să încercăm explicarea ritmului acestora în istoria limbilor. De exemplu: care categorii de inovații se răspîndesc cel mai frecvent și în ce condiții ritmul în care au loc schimbările este vizibil accelerat? În acest context ne interesează cele mai obișnuite categorii de finalitate subiectivă și obiectivă ce motivează schimbările lingvistice și tipurile de condiții de care, astfel, vorbitorii țin seama; cu alte cuvinte: ne interesează să determinăm cum acționează de obicei libertatea în producerea limbilor, deci care sînt normele respectivei activități. Întrebarea propriu-zisă nu este deci, în acest caz, „care sînt cauzele schimbărilor din limbă?”, ci mai degrabă „cum acționează de obicei libertatea în construirea și reconstruirea limbilor?” „A explica” schimbările lingvistice înseamnă, la acest nivel, a identifica cele mai frecvente categorii de motivație finală. Din acest motiv, normele pe care le stabilim ca răspuns la acest al doilea aspect al problemei noastre pot face doar obiectul cercetării empiric-istorice, nu și al celei teoretice. De exemplu, pentru a demonstra norma simplificării ca atare, trebuie dovedit că simplificarea se petrece mai frecvent sau mult mai frecvent decît opusul ei. Pe de altă parte, o trăsătură esențială a unor asemenea norme este faptul că ele nu sînt absolute, ci permit excepții, căci într-adevăr nu sînt „cauze” cu „efecte” necesare. Faptul că, în științele culturii, nu se pot formula decît asemenea legi nu este o slăbiciune a acestor științe, ci, dimpotrivă, constituie însăși forța lor, trăsătura respectivă fiindu-le specifică, adică fără echivalent în științele naturale.

3.2.2. În privința ritmului de evoluție a limbilor, convingerea noastră este că un ritm accelerat depinde de două condiții generale: slăbiciunea (lipsa de stabilitate a) tradiției lingvistice — datorată, de exemplu, interferenței limbilor sau revoluțiilor socio-culturale ce atrag după ele decăderea culturii tradiționale — și coexistența, la nivelul tipului lingvistic a unor principii contrarii (privind istoric: tranziția de la un tip lingvistic la altul), cum s-a întâmplat în cazul evoluțiilor latină → limbi romanice, franceza veche → franceza modernă; engleza veche → engleza. Atunci când aceste condiții nu sînt întrunite, sau cînd este prezentă doar una din două, cum se întâmplă în comunitățile izolate și cultural omogene sau în cazul limbilor tipologic omogene, ritmul evoluției este mult mai lent; un exemplu în acest sens sînt limbile islandeză și turcă.

3.3. În ceea ce privește al treilea aspect al problemei, cercetarea vizează întotdeauna justificarea exhaustivă a unei anumite schimbări din istoria unei limbi particulare, întrebarea noastră luînd forma: Cum a acționat creativitatea și cum a fost ea integrată într-o anumită limbă la un moment bine definit? Răspunsurile respective fac posibilă identificarea unor clase și tipuri de motivație, constituind astfel baza răspunsului la cea de-a doua întrebare. La rîndul lor, clasele și tipurile oferă cadrul și fundalul („ipotezele de lucru”) pentru aflarea răspunsului la întrebări de acest al treilea tip.

4. Limba ca procedeu și limba ca produs

4.1. În mod curent vorbitorii unei limbi sînt convinși că nu schimbă limba, ci doar o actualizează, și nici măcar nu recunosc drept noi faptele în mod obiectiv „noi”, pe care ei înșiși le-au creat, ci le consideră ca deja „existente” sau, cel puțin, ca simplă continuare și aplicare a tradiției lingvistice.

4.2. Cu siguranță, faptul se leagă în primul rînd de ponderea și statutul pe care tradiția le are în limbă comparativ cu alte forme ale culturii, forme unde creativitatea și originalitatea creației individuale sînt extrem de izbitoare. În același timp însă această convingere a vorbitorilor exprimă intuirea naturii specifice a limbii, anume distincția fundamentală între „facerea” limbii și limba „dată”, între limbă ca tehnică deschisă, ca sistem de procedee, și limbă ca produs, ca ceva făcut cu ajutorul acestor procedee, sau între limbă ca sistem de reguli cu diverse grade de generalitate și limba ca aplicare împlinită, pe un material dat, a acestor reguli. Limba ca sistem de procedee, deci de posibilități tehnice, conține întotdeauna mai mult decît fiecare instanță de limbă actualizată, produsă, adică fiecare limbă conține o „dimensiune viitoare”. Acesta este sensul în care consider că trebuie interpretată teza lui Wilhelm von Humboldt că limba nu este niciodată în întregime „prezentă”: „denn die Sprache kann ja nicht als ein daliegender, in seinem Ganzen übersehbarer oder nach und nach mittheilbarer Stoff, sondern muss als ein sich ewig erzeugender angesehen werden, wo die Gesetze der Erzeugung bestimmt sind, aber der Umfang und gewissermassen auch die Art des Erzeugnisses gänzlich unbestimmt bleiben” (*Werke in fünf Bänden*, III, Stuttgart, 1963, p. 431).

Problema ridicată aici nu este, evident, aceea a așa-numitei produceri de enunțuri pe baza unor reguli date, ci aceea a producerii limbii înseși, deci a producerii de „reguli” pe baza unor reguli mai generale. Aceasta înseamnă că ceea ce reprezintă, dintr-un punct de vedere, un procedeu de producere constituie, din alt punct de vedere, un produs, și că vorbitorii discern intuitiv asemenea raporturi în limba lor maternă.

5. Normă, sistem și tip. Aplicare și interpretare

5.1.1. Conceperea schimbărilor lingvistice ca „non-schimbări” (ca simplă aplicare a unor reguli sau procedee date anterior) presupune de fapt să distingem nivelele de tehnică lingvistică. Aceste nivele sînt: tehnica efectiv actualizată, care poate fi transmisă ca limbă deja produsă (*norma lingvistică*), tehnica în ipostaza de sistem de opoziții funcționale și de procedee (*sistemul lingvistic*) și tehnica în ipostaza de sistem al tipurilor de funcții și procedee sau, mai degrabă, de sistem al principiilor de producere a limbii, principii care stau la baza funcțiilor și procedeelelor dintr-un sistem lingvistic (*tipul lingvistic*).

5.1.2. Majoritatea schimbărilor din norma lingvistică — dintr-o anumită perspectivă, toate — corespund unor funcții și procedee (deja date) din sistemul lingvistic, după cum majoritatea schimbărilor din sistemul lingvistic corespund unor principii deja existente în tipul lingvistic respectiv. Astfel, imperfectul romanic din jocurile copiilor, așa-numitul *imparfait préludique*, de exemplu, în spaniolă: „*entonces yo era el rey y tu eras la reina* (în jocul pe care-l vom juca acum)” pare a fi de dată relativ recentă în majoritatea limbilor romanice, reprezentînd în acest sens o schimbare în norma lingvistică; ea corespunde însă unui spectru funcțional, deja dat, al imperfectului romanic ca timp al „non-actualității”. Un nou derivat precum *firmamental*, citat de Saussure ca formă „posibilă” în franceză, ar fi de asemenea un fapt nou, o schimbare în norma lingvistică, dar ca simplă aplicare (instanță de funcționare) a sistemului lingvistic. În același mod, extensiunile sau schimbările din sistemul lingvistic aplică tipul lingvistic. Astfel, tipul limbilor romanice (cu excepția francezei moderne) este guvernat de un principiu general: „determinări interne (paradigmatice) pentru funcții interne (non-relaționale), determinări externe (sintagmatice) — adică expresii „perifrastice” — pentru funcții externe (relaționale)”. Principiul se aplică în aceste limbi începînd cu latina vulgară: în cazul funcțiilor non-relaționale cum ar fi numărul, genul, timpurile verbale primare, expresia paradigmatică a fost menținută sau refăcută și lărgită sistematic, pe cînd la funcțiile relaționale, cum ar fi cazul și comparația, expresia paradigmatică a fost în mod consecvent abandonată sau restrînsă; aceste procese continuă parțial pînă în zilele noastre (de exemplu la formele pronumelui personal). Limbile romanice, mai ales cele sudice, de la portugheză la română, se ascamăna atît de izbitor nu numai datorită bazei lor materiale comune și influenței reciproce, ci, în primul rînd, pentru că au fost create istoric prin aceeași tehnică de limbaj, mai ales la nivelul tipului lingvistic. S-a utilizat, în acest context, termenul de „tendință”. Dar „tendință” este, ca atare, un concept formal; în termeni concreți este vorba de aplicarea progresivă a aceluiași principii productive.

5.1.3. Aceasta înseamnă: dezvoltare (schimbare) a normei, dar simplă aplicare a sistemului lingvistic; dezvoltare a sistemului lingvistic, dar simplă aplicare a tipului lingvistic. O consecință metodologică importantă este că distincția între sincronie (funcționare) și diacronie (schimbare), sau mai degrabă aceea între aplicarea și modificarea regulilor, trebuie abandonată ca neadevărată pentru asemenea transformări ale limbii. În realitate există o diacronie a normei înăuntrul sincroniei (funcționale) sistemului și o diacronie a sistemului înăuntrul sincroniei tipului lingvistic.

5.2. Cu toate acestea, aplicarea procedeeilor și principiilor presupune o interpretare intuitivă a lor. Interpretarea aceasta poate fi și o „reinterpretare” sau poate diferi de interpretarea „obiectivă” (mai generală). Astfel, unii vorbitori de franceză au interpretat pe [z] din *liaison* ca prefix de plural; de aici forme ca *zieux, quatre — z — officiers*, sau, chiar în franceza standard, *Vous êtes Italien* fără *liaison* și *Vous êtes Italiens* cu *liaison*. În română, imperativele în *-i* și *-e* au fost reinterpretate drept corespunzând opoziției intransitiv/tranzitiv, pentru că din întimplare o asemenea corespondență exista la multe verbe (a se compara, de exemplu, *dormi, fugi*, cu *scoate, bate*); ca urmare, în prezent multe verbe de conjugare a 3-a și a 4-a, care pot fi și tranzitive și intransitive, au două forme de imperativ (*plingi*, dar *plinge-l*). Obiectiv vorbind este cert că, în asemenea situații, a avut loc o „schimbare”. Dar, pină și în cazul unei reinterpretări, vorbitorii nu au sentimentul că ar schimba limba, fiind convinși că interpretarea lor este corectă, cu alte cuvinte, că procedeele implicate de schimbare „există” deja în limbă.

5.3. Cercetări mai amănunțite vor arăta, cred, că norma lingvistică se modifică aproape în exclusivitate prin aplicarea sistemului; sistemul, la rândul lui, se schimbă în mare măsură prin aplicarea tipului lingvistic și parțial prin reinterpretare, iar tipul lingvistic se modifică aproape în exclusivitate prin reinterpretare.

6. Concluzii

Schimbările lingvistice sînt, dacă înțelegem limba ca *ἐνέργεια*, un fenomen lingvistic primar; ele nu sînt „schimbări”, ci chiar procesul de construire istorică a limbilor. Acesta se desfășoară în mare măsură prin aplicarea unor procedee de producere date în limba însăși. Din acest punct de vedere, conceptele discutate aici aparțin unor niveluri conceptuale diferite și unor aspecte diferite ale problemei schimbărilor lingvistice. Conceptele de *finalitate* și *cauzalitate* aparțin teoriei schimbărilor lingvistice. În adevăratul sens al termenului, *cauzalitatea* este un concept ilegitim în raport cu limbajul, deoarece schimbările lingvistice nu pot avea nici un fel de „cauze”. Acest concept ar trebui înlocuit cu acela de *motivație*. *Finalitatea*, dimpotrivă, își găsește locul aici, căci motivația schimbărilor din limbă este, într-adevăr, una finalistă; este totuși recomandabil să distingem *finalitatea obiectivă* de cea *subiectivă*. Concepte ca *simplitate*, *economic* și *caracter marcat* [al opozițiilor lingvistice] vizează forme ale finalității obiective care țin de cercetarea empiric-istorică. În măsura în care se referă la activitatea vorbitorului, acești termeni denumesc *norme* ale respectivei activități. Aceste norme ne arată nu *de ce*, ci *cum* au loc schimbările din limbă; dar nu în mod absolut și necesar, ci *ἐπι τὸ πολὺ*:

de cele mai multe ori. Și tocmai aceste norme constituie obiectul unei cercetări a schimbărilor din limbă: problema lingvistică nu este *de ce*, ci *în ce scop și cum*. *Condițiile* obiective ale schimbărilor (de ex. „presiunea sistemului”) aparțin de asemenea cercetării empiric-istorice; totuși, aceste condiții nu trebuie înțelese drept „cauze” sau drept „motivație” de tip aparte: ele sînt incluse în motivația secundară. Fără îndoială că am putea numi „cauze” atît *normele*, cît și *condițiile*; dar atunci am folosi termenul „cauză” în două sensuri diferite. *Tendințele*, în măsura în care sînt intralingvistice în sens strict, adică în măsura în care privesc structura internă a limbii, sînt manifestări ale funcționării istorice a tipurilor lingvistice. În sfîrșit, *aplicarea și reinterpretarea* trebuie să completeze setul nostru de concepte; aceste ultime două concepte vizează cele mai generale tipuri formale de inovații acceptate, deci cele mai generale tipuri de schimbări lingvistice.

(Traducere de EMMA TĂMĂIANU)